

Modificări în modul de impunere și percepere a dărilor în Moldova epocii fanariote

Dorin Dobrinco

Operațiile de impunere și percepere a dărilor în epoca fanariotă nu au reținut decât ocazional atenția specialiștilor. Aceasta se datorează, poate, și indiferenței manifestate de istorici față de fiscalitatea perioadei de tranziție de la lumea medievală la cea modernă. În prezentul studiu ne vom opri asupra acestor aspecte relevante pentru înțelegerea fiscalității moldovenești în special și a epocii fanariote în general.

Între 1711-1821, impunerea și perceperea dărilor au fost dirijate și controlate cu deosebită atenție de către domnie. Când se punea problema introducerii ori a desființării unui impozit sau urgentarea încasării celor obișnuite, domnii se sfătuiau cu membrii Sfatului domnesc, iar în cazuri excepționale consultau și Adunarea Stărilor¹.

Descriind organizarea statului moldovenesc, Dimitrie Cantemir, bun cunoscător al situației de la începutul secolului al XVIII-lea, afirma că domnul “oricât de grele biruri ar vrea să pună el asupra țării, nimeni nu poate să se împotrivescă sau să nu se supună poruncilor fără primejdia capului”, adăugând însă că și acesta, la rândul său, era “silit de curtea otomană să dea seama de ce a încasat”². Domnul trebuia să fie ponderat în ceea ce privește impunerea de noi

1 Gheorghe Brătianu, *Sfatul domnesc și Adunarea Stărilor în Principatele Române*, București, Editura Enciclopedică, 1995, p. 172-182; C. Ciuhodaru, *Sfatul domnesc și sfatul de obște în Moldova (sec. XV-XVIII)*, în *AJIAI*, I. 1964, p. 70; N. Grigoraș, *Instituții feudale din Moldova. Organizarea de stat până la mijlocul sec. al XVIII-lea*, București, Editura Academiei, 1971, p. 212-214, 240-241; Damaschin Mioc, *Les assemblées d'états et la fiscalité en Moldavie et en Valachie*, în *RRH*, V. 2, 1966, p. 197-223.

2 Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei*, București, Editura Academiei, 1973, p. 127.

impozite, căci îl pândeau o mare primejdie “când toată țara se plânge (sultanului, n. ns. D.D.) de o prea mare povară a birului”³.

Când se primea vreo dispoziție de la Poartă sau când domnul considera că era în interesul țării, el solicita “prin poruncă scrisă ca cei șapte boieri (ai sfatului domnesc, n. ns., D.D.) să se sfătuiască în această privință”. Aceștia se întruneau la Vistierie și, după deliberări, aduceau la cunoștința domnului, prin marele vistiernic, concluziile la care ajunseseră. În cazul în care era de acord cu propunerea lor, hotăra ca aceasta să fie îndeplinită. “Atunci doi sau trei sau chiar mai mulți inși, dacă nevoia cere, sunt trimiși în ținuturi să strângă bani sau provizii sau tot ce altceva li s-a poruncit, și predau totul în seama vistierului, de la care primesc dovada scrisă. Vistiernicul este dator să dea seamă aceluiași șapte boieri de sfat asupra veniturilor și cheltuielilor din trei în trei luni”⁴.

Există informații, de la mijlocul și din cea de-a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, în care se preciza că domnul nu putea să impună noi dări asupra populației fără a avea învoirea sfatului domnesc. După călugărul Onufrie din Liov, domnul era un delegat provizoriu al Porții, investit cu autoritatea absolută în interior, dar el nu putea fixa noi impozite asupra locuitorilor fără a obține aprobarea sfatului⁵. Informații asemănătoare întâlnim și la călătorul austriac Boscovich⁶.

În organizarea fiscală a Țării Moldovei un rol important l-a deținut Vistieria, condusă de marele vistiernic. El își desfășura atribuțiile sub conducerea nemijlocită a domnului și a sfatului domnesc. După informațiile furnizate de Dimitrie Cantemir, marele vistiernic avea în grijă cheile cămării unde se întrunea de regulă sfatul “și numai de aceea are al optulea loc printre sfetnici, deși, altminteri, când este printre ei nu are nici scaun, nici cuvânt”. Însă, în cazul în care “în sfat se discută despre vreo chestiune de bani, de obicei ia și el parte, dar nu ca să-și dea părerea, ci ca să afle hotărârile celorlalți și să le execute”⁷. Spre deosebire de ceilalți mari dregători ai statului, marele vistiernic avea în subordine un personal extrem de numeros și cu o pregătire specială⁸. Principalii lui colaboratori erau al doilea și al treilea vistiernic, având sarcina de a ține “condicile veniturilor și cheltuielilor Vistieriei”⁹.

3 Ibidem, p. 127-129.

4 Ibidem, p. 265.

5 Fr. Pall, *Raportul călugărului Onufrie din Liov despre misiunea catolică din Moldova (1748)*, în vol. *Omagiu fraților Alexandru și Ion Lapedatu*, București, 1936, p. 610.

6 N. Iorga, *Roger Iosif Boscovich și Moldova*, în *AARMSI*, seria a III-a, tom. XIX, 1936, p. 159.

7 Dimitrie Cantemir, *op. cit.*, p. 201-203.

8 N. Grigoraș, *op. cit.*, p. 271.

9 Dimitrie Cantemir, *op. cit.*, p. 205-207.

O serie de informații din cronicile scrise în secolul al XVIII-lea confirmă aserțiunea lui Cantemir, că boierii exercitau, în principiu, un control asupra Vistieriei. Principiul acesta era, însă, încălcat din când în când. În timpul celei de-a treia domnii a lui Mihai Racoviță (1716-1726) au avut loc dispute pentru putere între boierii greci din suita domnului. În afară de aceasta, boierii nici "la Vistierie nu mai intra, să știe când ies nevoile țării, să orânduiască ei". Domnul "când vrea să scoată ceva, cu grecii sfătuia și pornia în țară boiernașii lui, cu taină, (...) ca cum ar purcede un ceambul tătăreșcu în pradă noapte (...) în toate părțile. Și boierii cei de țară nu știa nemică"¹⁰. Urmașul său pe tronul Moldovei, Grigore al II-lea Ghica (1726-1733), se sfătuia numai cu hatmanul Constantin Psiolu, cu feciorul acestuia, Enache aga și cu Sandu Sturdza hatmanul¹¹, boierii fiind "numai cu numele, că la nemică nu-i mai întreba"¹². Situația se va schimba odată cu venirea pe tronul Moldovei a lui Constantin Mavrocordat, în prima domnie (1733-1735). Potrivit lui Ion Neculce, domnul "au lăsat (...). Vistieria și chivernisala țării în sama boierilor, să chivernisască ei cum or ști nevoile țării, după obiceiul vechiu, cum au fost mai întâiu, nu cum era la Grigorie-vodă să chivernisască numai Sandul Sturdza cu doi greci, ce-au lăsat în sama tuturor"¹³.

Funcția de mare vistiernic era aducătoare de venituri¹⁴, dar presupunea și asumarea unor riscuri. Astfel, la începutul celei de-a doua domnii (1735-1739), Grigore al II-lea Ghica l-a închis pe vistiernicul Paladi, acuzându-l "pentru catastijeli țării și izvoadile, că li-au luat Constantin – vodă și n-ave pe ce îi lua sama"¹⁵. Sub Constantin Racoviță (1749-1753), marele vistiernic Răducanu, deși era văr cu domnul, "nu putea să se apropie de treburile Vistieriei, acesta era numai cu numele vistier, căci de fapt era lordachi, fost spătar, fiul lui Stav(a)rachi, iar în cele din urmă, fiindu-i rușine să fie vistierul unei case goale, el nici nu mai venea la curtea domnească"¹⁶. Informația de mai sus este, însă, infirmată de o alta, din care aflăm că marele logofăt și marele vistiernic erau "în trebile curții nelipsiți"¹⁷.

10 Ion Neculce, *Opere. Letopisețul Țării Moldovei și O samă de cuvinte*, ediție critică și studiu introductiv de Gabriel Ștrempel, București, Editura Minerva, 1982, p. 205-207.

11 *Ibidem*, p. 726.

12 *Ibidem*, p. 728.

13 *Ibidem*, p. 731.

14 *Instituții feudale din Țările Române. Dicționar*, Coordonatori: Ovid Sachelarie și Nicolae Stoicescu, București, Editura Academiei, 1988, p. 101 (În continuare se va cita: *Instituții Feudale din Țările Române. Dicționar*).

15 Ion Neculce, *op. cit.*, p. 753.

16 *Cronica Ghiculeștilor. Istoria Moldovei între anii 1695-1754*, ediție îngrijită de Nestor Camariano și Ariadna Camariano-Cioran, București, Editura Academiei, 1965, p. 639 (în continuare se va cita: *Cronica Ghiculeștilor*).

17 Pseudo-Enache Kogălniceanu, *Letopisețul Țării Moldovei de la domnia întâia și până la a patra domnie a lui Constantin Mavrocordat voevod (1733-1774)*, în vol. *Cronici moldovenești*, ediție critică de Aurora Ilieș și Ioana Zmeu, București, Editura Minerva, 1987, p. 55.

Am amintit mai sus că situația foștilor mari vistiernici nu era foarte comodă. În timpul domniei lui Scarlat Ghica (1757-1758), “cu mari strășnicie și jăcuire (...) nu puțini bani au luat de la Dumitrașcu Paladi, ce fusăsi vel-visteriu la Cehan, și de la Bosie, ce fusăsi la Visterie. Zic să fi luat piste 30 de pungi de bani, cari s-au stinsu de pe fața pământului”¹⁸. Situația se va complica în prima parte a domniei lui Ioan Th. Callimachi (1758-1761), ca urmare a devastărilor tătarilor, din 1758. După distribuirea dregătoriilor, din cauză că domnul nu găsea soluții pentru a ieși din situația dificilă în care se afla, datorată lipsei banilor, eterna problemă a fanarioților, la Iași a sosit Stavarachi, capuchehaiaua lui Ioan Th. Callimachi la Constantinopol. Stavarachi a concentrat “toate trebile în mâna lui”, încât, “era al doile domnu”¹⁹. El era vechil al Vistieriei, nu titular, dar măsurile pe care le-a luat în domeniul fiscal au provocat o răscoală la Iași, inițiată de boieri, care a culminat cu alungarea lui din țară. După izgonirea acestuia s-au găsit “mușterii și pentru Vistemicie ce mari, cerând-o Ioniță Cantacuzino Deleanu”²⁰, ceea ce demonstrează că titularul se aștepta la obținerea unor venituri însemnate din această funcție.

Pentru a se asigura încasarea dărilor, s-a folosit, pe lângă răspunderea **individuală** și cea **colectivă** a locuitorilor din cele mai mici unități teritoriale, adică a satelor. Astfel, înainte de începutul fiecărui an fiscal, slujbașii Vistieriei se deplasau în teritoriu și comunicau dregătorului local totalul sumei dărilor și termenele până la care trebuiau depuse la Vistierie²¹. După comunicarea celor amintite mai sus, urma **cisla**. Se consideră că cislă are o semnificație multiplă: impunere colectivă; cotă-parte dintr-un impozit colectiv; repartizarea impozitului colectiv (forfetar) pe contribuabili; dare pe venitul global²². Cislă nu includea numai dările care se plăteau în bani, ci și pe acelea care în mod obișnuit se dădeau în natură²³.

Impunerea prin cislă nu s-a aplicat mecanic, nici pe întreg cuprinsul țării și nici tuturor categoriilor de locuitori impozabili. Încă de la începutul secolului al XVII-lea unor țărani așezați în slobozii (sau seliști) li s-a acceptat o impunere deosebită, după o înțelegere prealabilă cu Vistieria²⁴. Potrivit dispozițiilor domnești, în slobozii nu puteau fi primiți decât “oameni străini” sau “oameni fără cislă și fără gâlceavă în țară”²⁵.

18 Ibidem, p. 76.

19 Ibidem, p. 83.

20 Ibidem, p. 89.

21 N. Grigoraș, *op. cit.*, p. 126.

22 *Instituții feudale din Țările Române. Dicționar*, p. 101.

23 N. Grigoraș, *op. cit.*, p. 127

24 Ibidem, p. 128.

25 CDM, V, București, 1974, p. 286

În domeniul fiscal se dovediseră necesare modificarea sistemului de impunere, evidența corectă a contribuabililor și a categoriilor privilegiate. O încercare de modificare a sistemului fiscal moldovenesc încercase Antioh Cantemir. Confruntat cu starea dezastruoasă a țării în urma războiului turco-polon din 1672-1699, acesta a procedat, în anul 1700, la introducerea unui nou sistem fiscal, bazat pe o singură dare, ce urma să fie achitată în patru termene. Noul sistem a purtat denumirea de **ruptă** (sau **ruptoare**). “Și scoasă și ruptă pe țară, de-i așeza pre oameni pe puțină cu **pecetluituri roșii domnești pe fețe, pe tot omul anume, și cu giurământ mare că vor da de patru ori într-un an**”²⁶. Rezultatele au fost pozitive, având loc o repopulare rapidă și masivă a țării²⁷.

Rupta nu a fost o inovație a lui Antioh Cantemir, ea utilizându-se, temporar, și în perioada anterioară. Însă prin măsura amintită mai sus ea a fost generalizată la nivelul întregii țări. Fără îndoială că rupta s-a cristalizat în timp și a cunoscut o fază de experimentare în care s-au acumulat și îmbinat elemente vechi și noi, caracteristice perioadei de trecere de la impunerea și perceperea tradițională spre sistemul contractual²⁸. Se consideră că ruptoarea a fost o instituție fiscală, aparținând veacurilor al XVII-lea și al XVIII-lea²⁹, folosită cu precădere în satele de colonizare³⁰. Ea a înrăurit în mod deosebit reformele fiscale care s-au înfăptuit în Moldova și Țara Românească, în special în secolul al XVIII-lea. Practic, acestea nu au fost decât niște operații fiscale și administrative de schimbare a privilegiului de “ruptoare” în regim general, extins asupra tuturor satelor, menit să contribuie la stabilitatea fiscală a populației³¹.

Succesul unei inițiative de genul celei de mai sus, de instituire a ruptei, presupunea o apreciere corectă a potențialului demo-fiscal și asigurarea unui echilibru între veniturile și cheltuielile țării. O politică de evidență riguroasă a contribuabililor existase în Moldova și înainte de 1700. Dumitrașcu Cantacuzino încercase, în cea dintâi domnie (noiembrie 1673), în premieră, să stabilească potențialul demografic și fiscal al țării, cu ajutorul unor “cărți de identitate” fiscală. “Făcut-au acest domn (...) un obicei rău și spurcat în țară, care n-au mai fost până atunce, de au dat **hârtii**, de scriu fețele oamenilor de la mic la mare,

26 Ion Neculce, *op. cit.*, p. 408.

27 *Ibidem*, Neculce menționează că “așia purceasără oamenii din toate țările a izvorî și a vini cineș la locul și la moșia sa”.

28 H.H.Stahl, *Contribuții la studiul satelor devălmașe românești*, III, București, Editura Academiei, 1965, p. 356.

29 Matei D. Vlad, “**Ruptoarea**”, o instituție caracteristică regimului fiscal al satelor de colonizare din Țara Românească și Moldova (secolele XVII-XVIII), în *R.A.*, XII, 1969, 2, p. 72.

30 *Ibidem*, p. 82.

31 *Ibidem*, p. 83.

care au rămas pomana lui, de n-o mai lasă nici un domn să să uite acea pediapsă a săracilor”³². Există o asemănare între “hârtii” și “pecetluituri”: ambele se distribuiau și se înregistrau “pe fețele oamenilor”. Pentru “hârtie” trebuia să se plătească o sumă fixă de bani. Sumele ce urmau a fi achitate variau de la unul³³ la doi galbeni de persoană³⁴. Unul dintre motivele pentru care o parte dintre moldoveni s-au alăturat austrieilor în anul 1717 a fost și împărțirea de “hârtii pre țară și pre mazili”³⁵. Și robii țigani erau uneori impuși la “hârtii grele”³⁶, cum a fost în timpul primei domnii a lui Grigore al II-lea Ghica. “Hârțiile” erau apăsătoare, fiind însoțite de “năpăști”. Contemporanilor li se părea ceva neobișnuit să se distribuie “hârtii (...) ușoare și fără de năpăști”³⁷.

La începutul primei sale domnii, Constantin Mavrocordat a scos hârtii: “fruntea de 4 ughi, mijlocul de 3 ughi și de 2 ughi, coada de un ughi, fără năpăști”³⁸. Succesorul său, Grigore al II-lea Ghica, nici “n-apucas-a istovi (...) banii steagului, nici văcăritul bini, ș-au și scos hârtii greli”, motiv pentru care “nu pute oamenii nici la biserică să margă, să-ș cati de sufletu, să să pricistuiască, sau la Paști să păscuiască, ce păscuia prin păduri, cu ferăli sălbatici, ascunzându-se săracii de hârtii”³⁹. Abia după începerea războiului turco-austro-rus au fost reduse hârțiile, de la patru la trei galbeni pentru frunțași, la doi galbeni pentru mijlocași, iar codașii un galben⁴⁰. Și Ioan Mavrocordat (1743-1747) a scos “un rând de hârtii câte 3 lei galbenul”⁴¹. S-a ajuns, astfel, ca, de la o simplă operație de întocmire a unor catagrafii, locuitorii țării să fie impuși la plata unei sume de bani, transformată într-un impozit cu caracter permanent⁴².

Prin așezarea țării cu rupta, la 1700, de către Antioh Cantemir, s-a încercat fixarea sumei dărilor tuturor locuitorilor țării după starea lor materială și eşalonarea în patru rate. Totodată, fiecare contribuabil a primit o fișă de impunere numită “pecetluitură roșie domnească”⁴³. “Pecetluitura” era similară cu o fișă de

32 Ion Neculce, *op. cit.*, p. 245-246.

33 Dumitru Stănescu, *Viața religioasă la români și influența ei asupra vieții publice*, București, 1906, p. 199-200; Corneliu Istrati, *Condica lui Constantin Mavrocordat, III*, Iași, 1987, p. 207 (în continuare se va cita: *Condica*).

34 Teodor Bălan, *Documente bucovinene*, VI, Cernăuți, 1940, p. 153-155.

35 Ion Neculce, *op. cit.*, p. 658.

36 *Ibidem*, p. 726.

37 *Ibidem*, p. 697.

38 *Ibidem*, p. 731.

39 *Ibidem*, p. 758.

40 *Ibidem*, p. 804.

41 Ioan Canta, *Letopisețul Țării Moldovei de la a doua și până la a patra domnie a lui Constantin Mavrocordat voevod (1741-1769)*, în vol. *Cronici moldovenești*, ediție critică de Aurora Ilieș și Ioana Zmeu, București, Editura Minerva, 1987, p. 161.

42 N. Grigoraș, *op. cit.*, p. 133.

43 Ion Neculce, *op. cit.*, p. 408.

impunere, pentru care se plătea o sumă de bani. În secolul al XVIII-lea, „pecetluiturile” s-au transformat într-un adevărat impozit⁴⁴, ca și hârtiile.

N. Grigoraș considera că „pecetluiturile” erau de două feluri, „albe”, adică pentru locuitorii neînscrși în catastifele Vistieriei, și „roșii”, pentru cei cunoscuți, stabili⁴⁵. Aprecierea este justă, dar atribuirea introducerii celor din urmă lui Mihai Racoviță, în 1703⁴⁶, este inexactă. După cum am menționat mai sus, „pecetluituri roșii pe fețe” dăduse Antioh Cantemir, la 1700, când a scos „rupta pe țară”⁴⁷. În 1703, Mihai Racoviță a scos „rumtă pe țară cu pecetluit roșiu pe față, tot omul”. Locuitorii evitau „să iasă toți la ruptă, să nu să înmulțască cifeturile precum să înmulțisă la Constandin Duca-vodă”. Din cauza acestei situații, s-au dat dispoziții stăpânilor satelor, precum și vorniceilor și vatamanilor, „să-i scoată pe toți la rumtă”, în caz contrar fiind pedepsiți. Atunci când zlotașii (cei care strângeau dările) descopereau locuitori fără „pecetluit”, vorniceii sau vatamanii erau puși în butuci și trimiși la Iași, purtându-i pe „uleți”, sub motiv că „n-au scos oamenii întâi la rumtă, să-și fie luat pecetluit”. Pentru că nici aplicarea acestei metode nu i-a determinat pe toți contribuabilii „să iasă (...) la rumtă”, domnul a vândut toate ținuturile „la cochi – vecu ciocoilor, ca gorștina de oi”. Noii arendași ai dărilor au instituit un control fiscal riguros, încât „nu pute scăpa nici un becisnic, pe nicăiuri, să nu ia pecetluit”⁴⁸.

Rostul „pecetluiturilor” a fost de a se cunoaște cât mai exact situația demo-fiscală a țării, întocmirea unor recensăminte fiscale, cu prilejul instalării pe tron a fiecărui domn sau în cazuri excepționale. Astfel, după încheierea războiului turco-austro-rus din 1735-1739, din cauza scăderii veniturilor Vistieriei, Grigore al II-lea Ghica a decis efectuarea unui recensământ. Mai întâi, domnul i-a convocat pe boieri comunicându-le că „treburile țării nu se pot chivernisi” dacă ei, boierii, beneficiază de tot venitul satelor lor, acestea necontribuind la dările țării „nici (cu) a patra parte din dările ce dădeau ceilalți locuitori”⁴⁹. Aflăm, în acest text, unul dintre motivele evaziunii fiscale în acea vreme, care consta în protecția fiscală acordată de marii boieri propriilor sate. Din această situație, cea care pierdea era Vistieria. S-a decis, cu ocazia amintită mai sus, ca toți locuitorii Moldovei, fără nici o deosebire, să fie înscrși și să primească „pecetluite” de un

44 C.D.M., V, p. 286,290; Dumitru Stănescu, *op. cit.*, p. 241; Teodor Codrescu, *Uricariul sau Colecțiunea de diferite acte care pot servi la Istoria românilor*, V, Iași, 1862, p. 251; Condica, III, p. 154.

45 N. Grigoraș, *op. cit.*, p. 131.

46 *Ibidem*.

47 Ion Neculce, *op. cit.*, p. 408.

48 *Ibidem*, p. 450-451.

49 *Cronica Ghlculeștilor*, p. 531-533.

galben moldovenesc, pentru ca “să se vadă numărul oamenilor aflați în fiecare loc și să se orânduiască, după puterea oamenilor, dările din fiecare an ca să fie înlăturate atât nedreptatea ce se făcea pentru unii, cât și ușurarea nechibzuită de care se bucurau alții prin mijlocirea boierilor”. Pentru a se îndeplini hotărârea luată, domnul a ales “oameni vrednici și i-a numit slujbași, adică tahsidari”. După ce li s-a făcut un instructaj, însoțit de blestemul mitropolitului, au primit hârtii de la vistiernic și s-au deplasat în ținuturile lor. Potrivit *Cronicii Ghiculeștilor*, în care este relatată operațiunea de înregistrare și impunere, țăranii “erau plini de bucurie”, deoarece domnul le făgăduise că-i va lăsa pe “căsași” (cei cu familii) la opt lei pe an, iar pe holtei la patru lei. S-a dat ca exemplu rupta ce se făcuse cu testament domnesc în ținuturile Orhei, Lăpușna și Soroca. Drept urmare, țăranii s-au prezentat singuri să-și ia hârtiile, iar în cele mai multe ținuturi a fost înregistrat un număr neașteptat de mare de oameni, fapt care a determinat Vistieria să suplimenteze “hârtiile”⁵⁰.

Pentru ca locuitorii să-și poată plăti numeroasele dări s-a luat măsura ca acestea să fie grupate, iar încasarea lor să se facă la date fixe. Fiecare grup de dări s-a numit, începând cu a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, “orânduială”⁵¹. După cum am amintit, în anul 1700, Antioh Cantemir a stabilit ca fiecare contribuabil să-și plătească dările “de patru ori într-un an”⁵². Ca efect al acestei reforme, în sistemul de încasare a dărilor, domnii au înmulțit sferturile, fără a scădea suma totală⁵³. În prima sa domnie, Nicolae Mavrocordat a decis ca dările să se plătească în patru sferturi, dar contribuabililor nu le era “pre pe puțină ce cam încărcați”⁵⁴. În cea de-a doua domnie a lui Nicolae Mavrocordat, sistemul de impunere și percepere prin ruptă a continuat⁵⁵, dar numărul sferturilor a oscilat. Astfel, în anul 1712, deși suma celor patru sferturi era ridicată, a dispus să se încaseze șase sferturi⁵⁶, pentru ca în anul următor să împartă iarăși totalul celor șase sferturi în patru⁵⁷. În anul 1714, locuitorii au plătit cinci sferturi⁵⁸, la fel ca și în prima jumătate a anului 1715⁵⁹, dar în a doua jumătate a celui din

50 *Ibidem*.

51 N. Grigoraș, *op. cit.*, p. 133.

52 Ion Neculce, *op. cit.*, p. 408.

53 N. Grigoraș, *op. cit.*, p. 133.

54 Ion Neculce, *op. cit.*, p. 501.

55 Acsinte Uricariu, *A doua domnie a lui Neculai Alecsandru Mavrocordat v.v. în Moldova (1711-1716)*, în *Cronicele României sau Letopisețul Moldaviei și Valahiei*, de Mihail Kogălniceanu, ediția a II-a, tom II, București, 1872, p. 163; *Cronica Ghiculeștilor*, p. 183.

56 *I.N.*, fasc. III, 1923, p. 112-113.

57 Teodor Codrescu, *op. cit.*, V, p. 250-252.

58 N. Iorga, *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, XI, București, 1906, p. 70.

59 *Condica*, III, p. 300-301.

urmă an menționat au plătit iarăși în șase sferturi⁶⁰. Mihai Racoviță, în cea de-a treia domnie, a stabilit rupta la cinci sferturi pe an. Fixarea încasării dărilor în sferturi era benefică, întrucât domnul “altă nemică nici un felu de angării n-au mai scos, și le era tuturor săracilor mai cu odihnă, că fieștecine știa cât bir are a da într-un an. Nu umbla zlotașii totdeauna prin țară, cum era până atunci”⁶¹. În timpul războiului austro-turc din 1716-1718, austrieii și moldovenii alăturați lor au prins pe oamenii domnului, care strâneau sferturile, luându-le “banii domnești”. Între cei prinși și închiși au fost: marele logofăt Ilie Catargi, Antonie, al treilea comis, medelnicerul Mihalache, Iordachi Rahtivan și Lorengi⁶². Această mențiune cronicărească demonstrează că cei care percepeau dările își asumau unele riscuri. La începutul primei sale domnii, Grigore al II-lea Ghica a scos sferturi “pre puțină”⁶³, însă ulterior a încasat “civerturi mare”⁶⁴, care, bineînțeles, puteau fi cu greu suportate de contribuabili. Succesorul său, Constantin Mavrocordat, a încasat mai întâi banii steagului și apoi sferturi⁶⁵, pentru ca în al doilea și în al treilea an al primei sale domnii să încaseze “câte 2 vâcărături pe tot omul și hârtii și șverturi mulțime”⁶⁶. Astfel, începând cu deceniul al 4-lea al secolului al XVIII-lea, s-a ajuns ca un sfert să nu mai însemne plata trimestrială a cotei respective din totalul sumei dărilor unui contribuabil, ci o sumă oarecare, iar numărul acestor cote să depindă de înțelegerea cu Vistieria, de nevoile domnilor, de cererile Porții ori de alte condiții interne sau externe.

Secolul al XVIII-lea a debutat în Moldova, pe tărâm fiscal, după cum a reieșit din cele expuse mai sus, cu generalizarea ruptei la nivelul întregii țări. Dar aceasta nu a fost singura măsură importantă luată în acest sens. Nicolae Mavrocordat a făcut, în anul 1712, un act neobișnuit, care îl delimitează de contemporanii săi. “Au chiebatu pe toți boierii în casa cea mare, scrie Acsinte Uricariul, și aducându catastifele Vistieriei, le-au arătat câte dăjdi și câte venituri domnesci s-au strâns la Vistierie într-acei an; au arătat și catastiful de câte cheltuiei s-au făcut cu domnia nouă și câte s-au dat la obicinuitele dări a țării și la alte cheltuiiale ce s-au făcu cu vezirii, cu hanul și cu pașii ce veniau la

60 *Ibidem*, p. 61-64.

61 N. Muste, *Letopseșul Țării Moldovei. De la domnia lui Istrati Dabija v. v. până la a treia domnie a lui Mihai Racoviță*, în *Croniclele României sau Letopiseștele Moldaviei și Valahiei*, de Mihail Kogălniceanu, ediția a II-a, tom III, București, 1874, p. 67-68.

62 *Cronica Ghiculeștilor*, p. 197.

63 Ion Neculce, *op. cit.*, p. 697.

64 *Ibidem*, p. 726.

65 *Ibidem*, p. 731.

66 *Ibidem*, p. 736.

Tighinea”⁶⁷. O contabilitate domnească atât de exactă i-a uimit pe boierii moldoveni. Domnul nu le arătase condicile doar pentru a vedea ce cheltuieli se făcuseră cu noua domnie, ci și pentru a demonstra că dăduse el însuși mai multe pungi de bani pentru cheltuielile publice. Boierii au redactat, la cererea domnului, un zăpis pentru acei bani cheltuiți în plus, pe care l-au iscălit toți și l-au înmănat domnului⁶⁸. În aceeași manieră s-a procedat și în anul următor, 1713. De această dată la redactarea zăpisului au asistat și patriarhul Ierusalimului, precum și arhierii țării. Cei din urmă au semnat alături de boieri⁶⁹. Aceasta constituia “o adevărată prezentare a bugetului în fața unei adunări”⁷⁰.

Cel care și-a consacrat domniile, în Țara Românească și Moldova, pentru reformarea societății a fost Constantin Mavrocordat. Cu șase domnii în Țara Românească și patru în Moldova, el a pus în practică ideile pe care și le formase prin lecturi, prin contactele cu diferiți învățați ai timpului sau prin observarea realităților. Reformele lui Constantin Mavrocordat au reprezentat obiectul mai multor cercetări⁷¹, nelipsind aspectele de ordin fiscal.

Reforma fiscală a lui Constantin Mavrocordat s-a realizat în cele două principate de-a lungul domniilor lui printr-un șir de așezăminte și porunci între anii 1733-1758⁷². I.C. Filitti remarca: “Reformele lui Constantin Mavrocordat n-au fost, în detaliile lor, aceleași în amândouă Principatele (...). Ca urmare, nu amănuntele și nu diferențele importă, ci liniile mari, ideile directoare”⁷³. Reforma fiscală a lui Constantin Mavrocordat a preluat elementele de bază din reformele domnilor pământeni⁷⁴. Așezământul (“Constituția”) din 7 februarie 1740 prevedea, la articolele III și IV, exceptarea clerului și boierilor de la contribuții, argumentele fiind aceleași ca în hrisoavele din prima domnie moldovenească. Sunt și prevederi, sistematic expuse, menite să elimine

67 Acsinte Uricariu, *op. cit.*, p. 140.

68 *Ibidem*.

69 *Ibidem*, p. 163; *Cronica Ghiculeștilor*, p. 181.

70 Gheorghe I. Brătianu, *op. cit.*, p. 177.

71 Ilie Minea, “Reforma” lui Constantin Mavrocordat, în *CI*, anul II-III, 1926-1927, p. 97-248; Gheorghe I. Brătianu, *Două veacuri de la reforma lui Constantin Mavrocordat. 1746-1749*; în *A A R M S I.*, seria III, XXIX, 1946-1947; N. Corivan, *Aplicarea așezământului fiscal al lui Constantin Mavrocordat cu privire la perceperea birului (1741-1743). “Studii și Cercetări Științifice”*, seria III, Științe sociale, VI, 3-4, 1955, p. 51-76; N. Grigoraș, *Reformele cu caracter administrativ din Moldova ale lui Constantin Mavrocordat*, în *C.I.*, s.n., VII, 1976, p. 123-164; Șerban Papacostea, *La grande charte de Constantin Mavrocordat (1741) et les reformes en Valachie et en Moldavie*, în *Symposium...*, p. 365-376; Florin Constantiniu, *Constantin Mavrocordat*, București, Editura Militară, 1985.

72 Constantin C. Giurescu, *Istoria românilor*, III, partea a II-a, București, 1946, p. 643.

73 I. C. Filitti, *Despre reforma fiscală a lui Constantin Mavrocordat*, în “*Analele Statistice și Economice*”, nr. 5-6, 1928, p. 4.

74 Florin Constantiniu, *op. cit.*, p. 96.

arbitrariul prezent până atunci în domeniul fiscal. Se desființează văcăritul și pogonăritul (prin articolele IX și X) și se statuează sistemul contribuției anuale⁷⁵.

Documentele care permit urmărirea cea mai îndeaproape a politicii fiscale a lui Constantin Mavrocordat, în Moldova, sunt cele aflate în **Condica de porunci din anii 1741-1743**, care cuprinde atât textul așezământului fiscal cât și porunci și rapoarte în legătură cu aplicarea lui. Se adaugă informațiile **Letopisețului** scris de Ion Neculce și ale **Cronicii Ghiculeștilor**, care întregesc imaginea pe care o avem asupra reformei.

La începutul celei de-a doua domnii în Moldova (1741-1743), Constantin Mavrocordat ia o importantă măsură fiscală, cunoscută sub numele de “Rânduiala cifeturilor, precum s-au așezat țara”⁷⁶. În preambul, domnul se adresează “tuturor boierilor și boernașilor, mazilii i altor dregători, vorniceilor, vătămanilor și tuturor lăcuiitorilor țării”, menționând că un așezământ cu stabilirea dărilor s-a făcut în Țara Românească și că boierii și alți locuitori au solicitat aplicarea aceleiași măsuri și în Moldova. Se desființează văcăritul, cunița și pogonăritul, deoarece din cauza acestor dări se făcea “mare stricăciuni săracilor”. În locul acestor dări s-a introdus o dare anuală, plătită în patru rate, sub numele de “cifeturi”. Sferturile erau rânduite astfel: noiembrie, decembrie și ianuarie – sfertul întâi; februarie, martie și aprilie – sfertul al doilea; mai, iunie și iulie – sfertul al treilea; august, septembrie și octombrie – sfertul al patrulea. Deoarece toate dările țării erau unificate în cele patru sferturi, locuitorii erau îndemnați să-și ia peceți și “să intre în foae domniască de cislă, atâta casnicii, cât și holteii de vârstă, slujitori, păstori, argați, slugi boierești și altora, au di să va numi mazil, sau neșuitor, sau curtian, sau căpitan, au oameni streini așezați în țară, au ruptașii cămării, au vornicii i vătămării, sau ce om sau suflet vor fi”. Toți țărani trebuiau să se înscrie la cislă satului și să-și ia pecețile, exceptându-i pe boierii mazili și pe negustorii care erau în foaia domnească pecetluită. Evreii și armenii aveau peceți deosebite și se cisluiuau între ei. Se specifica însă ca cei care locuiau în târguri să se cisluiască între ei cu foaie domnească de cislă, iar cei care erau în sate își plăteau pecetea lor, necisluiindu-se cu satul. Orbii, schiopii, ciungii și “holteii care nu sunt de vârstă” (adică erau minori) nu erau trecuți în cislă, fiind scutiți de dări.

Zlotașilor (cei care strângeau dările) li s-au dat “foi de cislă cu pecete domnească” pentru toate satele. Cislă trebuia să se facă “pe capetele oamenilor, pe dobitoace, pe vii, pe hrana omului și tot prilejul său”. Fiecărui sat i s-au dat

75 Textul “Constituției” a fost publicată de Gheorghe I. Brătianu în **Anexa la Două veacuri de la reforma lui Constantin Mavrocordat**, în loc. cit., p. 45-50.

76 Document datat de Corneliu Istrati la 8 octombrie 1741 (**Condica**, II, p. 52-58).

câte două foi de cislă: una dintre acestea avea să rămână satului, iscălită de boierii zlotași, cealaltă, iscălită de preot, vornicel și vataman, avea să fie trimisă Vistieriei. La operația de cisluire nu se puteau amesteca boierii zlotași, vorniceii sau vatamanii. Cisla o făceau locuitorii satului între ei, fiecare fiind impus după posibilitățile sale materiale. Unde ar fi fost așezați până la zece oameni deosebiți, curteni, căpitani, slujitori, mici negustori, aceștia se cisluiu cu satul cel mai apropiat. Se prevedea ca, de atunci înainte, fiecare locuitor să-și plătească dajdia în satul unde va locui. Această mențiune a fost inclusă deoarece existau locuitori care locuiau într-un sat și-și plăteau dajdia în altul. Cei care plecau din sat, sub diferite motive, numiți “călători”, primeau și ei peceți prin intermediul vorniceilor și vatamanilor, fiindu-le înmânate la întoarcerea în sat. Pentru a se verifica distribuirea peceților se efectuau controale în sate, iar cei care erau găsiți fără peceți erau impuși îndoit, în timp ce vorniceii și vatamanii erau pedepsiți. Locuitorii care s-ar fi mutat dintr-un sat în altul aveau să fie amendați. Zlotașii au primit poruncă să nu încaseze mai mult de 105 parale de “pecete”, nici “măcar jumătate de ban”. S-a interzis zlotașilor, vorniceilor sau vatamanilor să încaseze bani de la un om pentru altul.

Zlotașii au primit instrucțiuni ca să înregistreze satele la “tablă” pe rând, “fieștecare cu cătunul lui osăbit, cum vor vini, sat după sat, iar nu amestecat, un sat din sus între cele de gios, sau unul din gios între cele de sus”. “Tabla” trebuia să se facă dintr-o “coală de hârtie întriagă și într-o față de coală 2 rânduri de nume și fieștecari sate cu cătunele sale (...), iar la margine tablii să scrie fieștecare sat și cătun și numele pământului și stăpânului moșiii aceia și cu sama de liude a fiștecărue sat și cătun osăbit și cătunul de ce sat țâne”. În “tabla” ce se trimitea la Vistierie, se treceau numele contribuabilului, porecele și numele tatălui. Holteii care plăteau doar 20 de parale trebuiau trecuți la tablă mai jos decât ceilalți locuitori, căsătoriți.

Pentru protejarea locuitorilor s-a stabilit ca aceștia să nu mai presteze nici un fel de clacă și nici să suporte alte cheltuieli pentru dregătorii ținuturilor, pentru căpitani, vorniceii sau vatamani. Aceste măsuri au fost completate și cu prevederea ca cheltuielile slujbașilor și ale altor dregători, care se deplasau prin țară și produceau “multe mâncături și pagube”, să fie desființate. De acum înainte, toate cheltuielile le suportau zlotașii. Pentru aceste cheltuieli, trebuiau redactate două adeverințe, una păstrând-o zlotașul, semnată de preot, vornicel sau vataman, în timp ce cealaltă rămânea vornicelului și vatamanului, semnată de zlotaș⁷⁷.

Ion Neculce, care a colaborat cu Constantin Mavrocordat în cea de-a doua domnie a acestuia, menționează “rânduiala ciferturilor”, arătând că s-au stabilit patru sferturi pe an, “câte 105 parali să dea tot omul căsar, iar holteii cei cu părinți să dea cindzăci și cinci de parali”; că s-au împărțit peceți tipărite tuturor și că izvoadele au fost scrise în condică⁷⁸. Potrivit relatării din *Cronica Ghiculeștilor*, sferturile erau mai mari decât hotărâse anterior Grigore al II-lea Ghica, motiv pentru care mulți țărani s-au pregătit să fugă, mai ales din ținuturile Orhei, Lăpușna și Soroca. Pentru a preîntâmpina fuga locuitorilor, marele vornic Costache Razu a rămas în ținuturile menționate până ce locuitorii au arat și semănat⁷⁹.

Eliberarea peceților a fost supravegheată cu mare atenție de către domn. La Iași, această însărcinare revenea agăi, dar domnul s-a ocupat personal de cercetarea celor care nu aveau peceți. Cei găsiți fără ele erau închiși în curte, la seimeni, iar dacă aparțineau vreunui boier le dădea pecetluite duble, “dar și pe boierii lor îi muștra aspru”. Un astfel de exemplu este cel al marelui vistiernic Teodor Paladi, în al cărui sat au fost găsiți oameni fără pecetluite⁸⁰. Oamenii aflați fără pecetluite erau bătuți, iar vorniceii care-i ascundeau luau drumul ocnei⁸¹. Documentele din *Condică* întăresc știrile din cronici. Astfel, la 2 octombrie 1742, Tănăsă, vornicel de Pătroseni, era trimis la ocnă, deoarece nu distribuise peceți la toți oamenii⁸². Pentru mai multă siguranță, domnul solicita zapise de la vatamanii satelor, “că fără peceți nu să vor mai afla”⁸³. Activitatea slujbașilor domniei era supravegheată cu multă atenție, iar când era cazul erau muștrați⁸⁴. După cum s-a putut observa și din așezământul din 2 octombrie 1741, Constantin Mavrocordat a luat măsuri pentru protecția contribuabililor, dispunând ca slujbașii să-și suporte cheltuielile⁸⁵. În cazul în care dările se strângeau în mod abuziv, cum s-a întâmplat în octombrie 1741 la Focșani, banii erau returnați contribuabililor⁸⁶. Atunci când se ivea necesitatea întreținerii unor “oaspeți” în țară, cel mai adesea turci ori călători străini spre sau dinspre Constantinopol, slujbașii aveau poruncă să cumpere totul cu bani⁸⁷.

78 Ion Neculce, *op. cit.*, p. 851; Ioan Canta, *op. cit.*, p. 157.

79 *Cronica Ghiculeștilor*, p. 565.

80 *Ibidem*.

81 Ion Neculce, *op. cit.*, p. 852; Ioan Canta, *op. cit.*, p. 158.

82 *Condică*, II, p. 325.

83 *Ibidem*, III, p. 467.

84 *Ibidem*, p. 468.

85 *Ibidem*, II, p. 53-54.

86 *Ibidem*, p. 80-81.

87 *Ibidem*, p. 84-85.

Inițiativele lui Constantin Mavrocordat pe teren administrativ au avut importanță și din punct de vedere fiscal. Ispravnicia, instituție nou creată, constituia inelul de legătură între domn și masa contribuabililor. Un exemplu în acest sens este reprezentat și de cărțile trimise ispravnicilor de ținuturi, la 9 octombrie 1742, care trebuiau aduse la cunoștința tuturor, după care aveau datoria de a le trimite domnului, semnate de preoți, vornicei și vatamani, ca o dovadă că s-au “citit în toate satile”. Între obligațiile ispravnicilor intra și înștiințarea domniei despre eventualele abuzuri pe care le-ar fi făcut slujbașii în exercitarea atribuțiilor ce le reveneau⁸⁸.

Constantin Mavrocordat s-a documentat în ceea ce privește trecutul organizării fiscale a Moldovei, apelând în acest scop la Ion Neculce. Domnul i-a scris cronicarului, la 7 decembrie 1742, “un izvod de dăjdile ce-au fost a domnilor trecuți”, cerându-i ca “afară din izvod” să-i arate “dăjdile și angherii, obiceiuri ce-au fost la domnii trecuți și care domni au adaos dăjdile și care li-au scăzut și ce boieri au fost îndemnători, ori la adaos, ori la scăderi, ori la vro dajde ce s-au adaos”. Toate trebuiau descrise în amănunt, pe “niște trătăji”⁸⁹. La 19 decembrie 1742, Ion Neculce i-a răspuns domnului despre cele “ce s-au făcut în țară și obiceiile și bune și proaste la ce domn ar fi ieșit”, dar numai despre cele pe care le-a ținut minte și le-a considerat veridice sau le-a auzit “den oameni bătrâni”. Atrăgea însă atenția că “de acele ce-am auzit, chizeș nu sint”⁹⁰.

Prin reforma sa, Constantin Mavrocordat a suprimat multitudinea impozitelor, care, în avalanșa cererilor Porții, apăsau greu asupra contribuabililor, prin frecvența și prin mulțimea lor. Era necesară o singură contribuție, în locul cortegiului de apăsări fiscale care constituia principala cauză a situației demografice a țării. Dar originalitatea reformei lui Constantin Mavrocordat nu rezidă (cum pe bună dreptate s-a susținut) în această concentrare a impozitelor și a percepției lor la patru termene, pe care le găsim și în reformele anterioare ale altor domni, ci în efortul de așezare a noului sistem de impunere pe o riguroasă evidență a contribuabililor și o tendință, nu mai puțin îndrăzneată, de suprimare a responsabilității colective a satului, care este adevărata inovație a lui Constantin Mavrocordat. Instituția solidarității fiscale a fost expresia unui stat incapabil să asigure stabilitatea populației și să impună controlul asupra ansamblului contribuabililor. Ea își pierde rațiunea de a fi atunci când echilibrul dintre greutatea fiscală și masa umană care o suporta era restabilit⁹¹.

88 Ibidem, III, p.401.

89 Ibidem, p. 446-447.

90 Ibidem, p. 489.

91 Șerban Papacostea, op. cit., p. 370-372.

Cu toate măsurile luate de către Constantin Mavrocordat, programul fiscal va eșua. Faptul s-a datorat presiunii fiscale otomane și situației excepționale din anii 1742-1743, care au impus cheltuieli peste putința locuitorilor, spulberând astfel orice alcătuire fiscală și ușor de respectat⁹². Prevederile înscrise în așezământ nu au fost respectate nici măcar de Constantin Mavrocordat. Din cauza cheltuielilor legate de trecerea prin țară a solilor turci și ruși, domnul a fost nevoit să încaseze șase sferturi în 1742 pentru a acoperi cheltuielile⁹³, iar “țara vuia de povara cea mare ce avea și de la sferturi și de la corvezi”⁹⁴. Ioan Canta nota că domnul “și câte 8 ciferturi lua pre an”⁹⁵, ceea ce reprezenta dublarea sumei stabilite prin așezământul din 8 octombrie 1741. Se constată dezacordul între mijloacele pe care le utilizează la perceperea sferturilor și dispozițiile din așezământ, care au fost treptat încălcate⁹⁶.

Domnii care i-au urmat lui Constantin Mavrocordat s-au lovit de aceleași probleme de natură fiscală. Fratele său, Ioan Mavrocordat, apreciat ca “o figură sinistră în șirul domnilor fanarioți, avid de bani”⁹⁷, a decis, în 1743, de acord cu boierii pământeni, să continue aceeași politică fiscală, de cuprindere a dărilor în patru sferturi⁹⁸. Măsura aceasta nu a putut fi respectată, deoarece domnul “au adaos și ciferturile, pre an câte 8 ciferturi și un rând de hârtii câte 3 lei galbenul”⁹⁹. În afară de aceasta, boierii aveau scutelnici “de trei ori mai mulți ca altădată, adică fiecare boier avea câte o sută cincizeci sau o sută de scutelnici”. De asemenea, “satele lor au rămas necercetate și necălcate de oamenii domnești”¹⁰⁰, dările pe care trebuiau să le dea aceștia căzând asupra populației care nu avea protecția vreunui boier.

Constantin Mavrocordat a introdus o altă inovație în cea de-a treia domnie moldovenească (1748-1749), care a constat în tipărirea de peceți pe stupi, porci și pe pogoanele de tutun, “cari lucru n-au fost în pământul Moldovei”¹⁰¹. Se încasau sferturi în fiecare lună¹⁰², ceea ce, în mod sigur, era peste puterile contribuabililor. Constantin Racoviță (1749-1753) a încasat sferturi îndoite¹⁰³,

92 “Reforma fiscală a lui Constantin Mavrocordat nu avea șanse de reușită decât dacă Poarta ar fi renunțat la practicile ei apăsătoare și abuzive” (Florin Constantiniu, *op. cit.*, p. 118).

93 Ion Neculce, *op. cit.*, p. 855; Ioan Canta, *op. cit.*, p. 159.

94 *Cronica Ghiculeștilor*, p. 567.

95 Ioan Canta, *op. cit.*, p. 160.

96 Nicolae Corivan, *op. cit.*, p. 61 și urm.

97 N. Grigoraș, *op. cit.*, p. 158.

98 *Cronica Ghiculeștilor*, p. 158.

99 Ioan Canta, *op. cit.*, p. 161.

100 *Cronica Ghiculeștilor*, p. 609.

101 Pseudo-Enache Kogălniceanu, *op. cit.*, p. 40.

102 Ioan Canta, *op. cit.*, p. 162.

103 Pseudo-Enache Kogălniceanu, *op. cit.*, p. 50.

din cauza cheltuielilor necesitate de cumpărarea tronului. Matei Ghica (1753-1756)¹⁰⁴ a revenit la sistemul străngerii dărilor Vistieriei în patru sferturi. La 23 iulie 1753, le scria locuitorilor: “Am hotărât ca dările Vistieriei să fie cuprinse numai în patru sferturi pe an și vom căuta, cât va fi cu putință, să vă ușurăm și mai mult”¹⁰⁵. În scopul protejării locuitorilor de abuzurile administrației, domnul a cerut ispravnicilor să nu mai vândă vin cu sila prin sate, nici să nu le pretindă oamenilor clăci la arat, seceriș, tăiatul lemnelor “și la alte treburi ale propriilor lor case”¹⁰⁶. În actul adresat locuitorilor, se accentua că ispravnicii aveau obligația să cerceteze plângerile locuitorilor și să le facă dreptate, “mai ales la cislele ce faceți între voi și să plătiți dările, fără să fie păgubită Vistieria”. Retribuția celor care strângeau dările era fixată la patru parale pentru leul vechi, date numai la cele patru sferturi ale anului, două parale revenind ispravnicului și două pentru cheltuielile celorlalți zlotași. Se restabiea și o mai veche dispoziție a lui Constantin Mavrocordat, prin care slujbașii erau obligați să-și suporte cheltuielile ocazionate de strângerea dărilor. Domnul îi avea în vedere mai ales pe “acei care se numesc ciocoi ai ținuturilor și alți hrăpăreți”, ispravnicii având datoria de a-i proteja pe țăranii de abuzurile lor. În cazul în care ispravnicii nu le-ar fi făcut dreptate, țăranii se puteau plânge direct domnului¹⁰⁷.

Scarlat Ghica (1757-1758), slujindu-se de grecii în ținuturile Moldovei, a încasat “sferturi și dăjdi mari pe toată lunile și mai de multe ori îndoit”¹⁰⁸. Am menționat situația deosebit de dificilă din punct de vedere fiscal existentă în vremea lui Ioan Th. Callimachi, motiv al unei răscoale la Iași, care a avut drept rezultat alungarea lui Stavarache¹⁰⁹. Grigore Callimachi, fiul lui Ioan Th. Callimachi, cu o domnie între anii 1761-1764, i-a urmat pe înaintașii săi în materie fiscală. S-au luat “mulțimi de bani din țară”, din cauză că dregătorii domnului făceau “ce le era voia”, profitând de faptul că domnul era tânăr și “nu pre știe rândul ca să cârmuiască”¹¹⁰. Din timpul acestui domn s-a păstrat o **Samă** a Vistieriei Moldovei pentru anul 1763. Cele mai importante venituri proveneau din sferturi, care, la fel ca și la domnii precedenți, erau mai mult de patru¹¹¹.

104 Vezi studiul Ariadnei Camariano-Cioran, **Măsuri fiscale și administrative în Moldova (1753-1754)**, în *SMIM*, V, 1962, p. 505-528.

105 *Cronica Ghiculeștilor*, p. 669.

106 *Ibidem*, p. 671.

107 *Ibidem*, p. 671-673.

108 Pseudo-Enache Kogălniceanu, *op. cit.*, p. 76.

109 N. Grigoraș, **Frământări sociale și politice din Moldova și Țara Românească, între anii 1750-1760**, în *AIIA*, II, 1965, p. 117-141.

110 Pseudo-Enache Kogălniceanu, *op. cit.*, p. 102.

111 Această “samă” a fost publicată de Gh. Ghibănescu, **Sama Visteriei Moldovei din 1763 (iunie-decembrie)**, în *IN*, fasc. V, 1925, p. 70-121.

O normalizare a impunerilor fiscale a încercat Grigore al III-lea Ghica, a cărui primă domnie a început în martie 1764. Pentru protecția contribuabililor el a dat dispoziții ispravnicilor și boierilor ca “să să păzască fieștecari de luare de mită de pe la săraci cât de puțin”. Încasarea dărilor a continuat să se facă pe sferturi. De asemenea, a fost reintrodusă cîsla. Măsurile luate de domn s-au dovedit benefice, iar din țară “eșie mulțime de bani și țara foarte să tocme și să umple de lăcuiitori și le era foarte ușurari, cât nu le fusăsi de multă vremei (...) nici la un domn de cei ce au fost mai înainte”, după cum scria un cronicar favorabil domnului¹¹². Acesta din urmă a ținut o riguroasă contabilitate a veniturilor și cheltuielilor statului¹¹³. De asemenea, a redus dările. Toate acestea au avut drept rezultat refacerea țării, fiecare contribuabil cunoscând “darea lui pe an”¹¹⁴. Cea de-a doua domnie a lui Grigore Callimachi (1767-1769) s-a caracterizat prin înăsprirea fiscalității, datorită cheltuielilor foarte mari¹¹⁵. Din cauza izbucnirii războiului cu rușii, turcii l-au numit ca domn al Moldovei pe Constantin Mavrocordat. În această domnie de câteva luni (iunie-decembrie 1769), pentru a face față cererilor Porții, domnul “i-a apucat pe boieri cu mari gâlceavă, cerând de la ei zahere, cerând toate satele boierilor de i le-au dat în scris”. În acest scop, a plecat personal prin sate, însoțit de zapcii, “apucând cu mari tării pe boieri și pe săteni de arăta gropile cele cu grâu (...), de încărca cară (sic!) cu fel de fel de zahere și trimite la urdii și la sărhaturi”, potrivit celor scrise de Pseudo-Enache Kogălniceanu¹¹⁶. Un alt cronicar, Ioan Canta, nota că domnul ar fi cumpărat totul din țară, cu bani, deoarece locuitorii se refugiaseră în munți și în păduri de frica turcilor¹¹⁷. Probabil că domnul a recurs mai întâi la rechiziții, pentru ca mai apoi să plătească o parte din proviziile pe care le trimitea turcilor. Reinstalat pe tronul Moldovei, după terminarea războiului ruso-turc din 1769-1774, Grigore al III-lea Ghica a încercat o reglementare a veniturilor și salariilor dregătorilor centrali și locali ai aparatului de stat. În acest scop, s-a realizat o condică a Vistieriei, în care au fost înscrise veniturile dregătorilor, ca mortasipia, pârclăbia, camăna etc. A anulat celelalte venituri acordate anterior mănăstirilor sau unor persoane, considerându-le nedrepte și “asupritoare” pentru locuitori¹¹⁸. După tragica moarte a lui Grigore al III-lea Ghica (1 octombrie 1777), noul

112 Pseudo-Enache Kogălniceanu, *op. cit.*, p. 116-117.

113 *Ibidem*, p. 119.

114 Ioan Canta, *op. cit.*, p. 174.

115 Pseudo-Enache Kogălniceanu, *op. cit.*, p. 130.

116 *Ibidem*, p. 141-142.

117 Ioan Canta, *op. cit.*, p. 176.

118 N. Iorga, *op. cit.*, XXII, p. 3-44; P. Rășcanu, *Lefile și veniturile boierilor Moldovei în 1776*.

Document de la Grigorie Al. Ghica v. v., Iași, 1887.

domn, Constantin Moruzi (1777-1782), a făcut o repartizare a dărilor personale după numărul locuitorilor rămași, a delimitat ținuturile și a încercat să mențină în preajma sa pe cei mai cinstiți dregători¹¹⁹.

Până la semnarea tratatului de la Iași (9 ianuarie 1792) nu se cunosc alte măsuri de ordin fiscal. În acel an, Alexandru Moruzi, a cărui domnie a durat mai puțin de un an de zile (martie-decembrie 1792), a obținut de la Poartă scutirea țărilor de restul tributului. Prin același act al sultanului, s-a hotărât ca orice dregător turc, inclusiv marele vizir, dacă ar fi intrat în Moldova, să-și plătească întreținerea și deplasarea. Domnul era sfătuit de către sultan să încaseze de la locuitori dări în conformitate cu starea lor materială, nefiind impuși unii în favoarea altora¹²⁰. Sămile Vistieriei demonstrează că domnul a ținut o evidență strictă a veniturilor și cheltuielilor, după cum vor proceda și cei care i-au succedat pe tronul Moldovei¹²¹. În cea de-a doua domnie (1802-1806), Alexandru Moruzi s-a preocupat în mod deosebit de situația fiscală a țării. La 7 noiembrie 1802, el a cerut mitropolitului Iacov al Moldovei, episcopilor și boierilor caimacami să realizeze un inventar al dărilor pe care să i-l arate, pentru ca ilegalitățile fiscale să fie înlăturate¹²². Cei solicitați i-au răspuns domnului printr-o “anafora pentru așezarea birului țărilor”, la 16 noiembrie 1802, prin care propuneau ca suma totală a dărilor ce trebuia să se încaseze de la locuitori să fie de 3.500 de pungi, exceptând banii rásurilor, din care aveau să se plătească lefurile, rusumaturile și banii menzilorilor. Veniturile doamnei și țăganii domnești erau exceptați de la orice cheltuie. Din cele 3500 de pungi trebuiau plătiți și scutelnicii. A fost înaintată și propunerea de a nu se pretinde locuitorilor alte sume de bani, care se încasau sub diferite denumiri, ca “grajdul domnesc, pentru untul împărătesc, pentru a Vistieriei cheltuieli, și în scurt pentru multe asemenea numiri izvodite din nou, în toată vremea, spre împilarea norodului”¹²³.

*

* *

Pentru cumpărarea scaunului domnesc și pentru menținerea lui, domnii aveau nevoie de mari sume de bani. “Rânduți de domn, boierii, înalții prelați, negustorii și mănăstirile erau obligați, potrivit unui obicei întâlnit și în secolul precedent (al XVII-lea, n. ns., D.D.), dar fără a avea amploarea din această epocă,

119 N. Grigoraș, *op. cit.*, p. 162-163.

120 Teodor Codrescu, *op. cit.*, III, p. 131-144.

121 N. Iorga, **Documente și cercetări asupra istoriei economice și financiare a Principatelor Române**, în *Economia Națională. Revistă economică, statistică și financiară*, XXIV, 1900, 9-11.

122 Constantin Erbiceanu, **Istoria Mitropoliei Moldovei și Sucevei și a catedralei mitropolitane din Iași**, București, 1888, p. 69-70.

123 Teodor Codrescu, *op. cit.*, III, p. 1-4.

să acorde domniei împrumuturi bănești chiar dacă debitorii sunt nevoiți ca ei înșiși să apeleze pentru procurarea banilor la cămătari”¹²⁴. Unul dintre primii domni fanarioți, Mihai Racoviță, în cea de-a treia domnie, nu numai că a dus o politică fiscală apăsătoare, dar a luat și “o mare sumă de bani, de pre la boierii cei mari, și de la cei mai de giosu, și de pre la negustori, adiverind că le va da banii, și nimănui n-au mai dat, și toți au rămas vânduți și îndatorați”¹²⁵. Pe tot parcursul domniei sale, “izvodul de împrumute niciodată de pe masa lui n-au lipsit”. Prin împrumuturile pe care le-a contractat, evident forțate, domnul a făcut “multă pagubă (....) pământurilor și streinilor, ori creștini, ori păgâni. Căci au meștersugit și au luat banii lor, cum creștinilor așa și turcilor în datorie și nu le-au plătit”¹²⁶. În prima domnie a lui Grigore al II-lea Ghica nu s-a apelat la “împrumute și alte năpăști”, ceea ce i-a liniștit pe boieri, care nu mai aveau “grija datoriilor”¹²⁷. “Împrumute” forțate a luat Ioan Mavrocordat (1742-1747). Din cauza datoriilor pe care le avea, acesta a “orânduit să dea împrumute atât boierii și negustorii turci aflați în țară”¹²⁸ însă nu a returnat banii până la sfârșitul domniei, încât a rămas cu obligații financiare la negustori¹²⁹.

“Împrumuta” a fost considerată, de toate categoriile social-fiscale care erau obligate să o achite, o sarcină împovăritoare, fiind de-a dreptul detestată de marea boierime atunci când impunerea la plată și fixarea sumei aveau la bază considerente politice sau banii erau obținuți de domn prin mijloace silit¹³⁰.

*
*
*

Strângerea dărilor se realiza pe două căi. Prima era “în credință”¹³¹, (astăzi i-am spune în “regie proprie”), când dările de la populație erau încasate de către funcționarii fiscali ai domniei. A doua metodă era cea a arendării. Apelul la acest procedeu s-a făcut mai ales începând cu a doua jumătate a secolului al XVI-lea¹³², fiind, probabil, împrumutat din Imperiul Otoman¹³³. Domnitorii au

124 I. Caproșu, *Camătă și cămătari în Moldova în epoca fanariotă*, în *AIJAI*, VIII, 1971, p. 29-30; Idem, *O istorie a Moldovei prin relațiile de credit până la mijlocul secolului al XVIII-lea*, Iași, Universitatea “Al. I. Cuza”, 1989 (O prezentare detaliată a “împrumutelor” pentru perioada 1711-1750 la p. 86-113).

125 N. Muste, *op. cit.*, p. 72; Ion Neculce, *op. cit.*, p. 694-695; *Cronica Ghiculeștilor*, p. 237-239.

126 *Cronica anonimă a Moldovei. 1661-1729 (Pseudo-Amiras)*, Studiu și ediție critică de Dan Simonescu, București, Editura Academiei, 1975, p. 98-100.

127 *Ibidem*, p. 124; *Cronica Ghiculeștilor*, p. 257-259.

128 *Cronica Ghiculeștilor*, p. 593.

129 Ioana Canta, *op. cit.*, p. 161.

130 I. Caproșu, *op. cit.*, p. 110; Gh. Ghibănescu arată că “sămile vechi ale Visteriei nu se încheiau cu deficite (...). Probabil că pentru a se face față nevoilor bugetare, deficitul se acoperea prin credit, adică prin bani împrumutați de la boieri, care luau în vânzare sau în credință veniturile țării” (în *Ispisoace și zapise (Documente slavo-române)*, VI/1, Iași, 1931, p. XXVII).

131 *IN*, fasc. IX, 1931, p. 157-159, 162-164.

132 N. Grigoraș, *Instituții feudale din Moldova*, ed. cit., p. 134.

133 *Instituții feudale din Țările Române. Dicționar*, p. 18.

recurs la arendarea dărilor deoarece pentru perceperea acestora era necesar un numeros aparat funcționaresc și complicate operațiuni contabile¹³⁴.

Arendarea impozitelor se făcea în special de către boieri, care dădeau avansuri Vistieriei. În vederea arendării impozitelor se constituiau adevărate “companii”, deoarece sumele care trebuiau plătite pentru arendare erau deosebit de mari¹³⁵. Cei care cumpărau dreptul de a strânge impozitele erau marii boieri, care, la rândul lor, le subarendau unor dregători subalterni, în nod normal cu sume mai mari decât cele pe care le plătiseră ei¹³⁶. Erau cazuri când subarendașii nu reușeau să acopere sumele prevăzute, rămânând datori, motiv pentru care fugeau din țară¹³⁷. Suma neachitată de cel fugit cădea asupra celor care subarendaseră respectivul impozit¹³⁸, iar aceștia, pentru a nu rămâne păgubiți, luau în posesie proprietățile celui fugit¹³⁹.

Arendările se făceau pe unități teritoriale, pe ținuturi¹⁴⁰, pentru ca arendașii să poată fi sprijiniți de aparatul administrativ al statului. Operația de arendare prin licitare este menționată în documente ca vânzare la “cochi vechi”¹⁴¹. Vânzarea impozitelor constituia un avantaj pentru domnie, care încasa venitul net, fără să-i mai plătească pe zlotași. Remunerarea acestora cădea în sarcina boierilor care arendau dările¹⁴².

Veniturile despre care avem informații documentare că se arendau, în epoca fanariotă, au fost: desetina¹⁴³, gorștina¹⁴⁴, cunița¹⁴⁵, ușurul și alâmul¹⁴⁶, vâdrăritul¹⁴⁷, pogonăritul¹⁴⁸, ocnele, vămile și mortasipiile¹⁴⁹ etc.

134 N. Grigoraș, *op. cit.*, p. 134.

135 Teodor Codrescu, *op. cit.*, XXI, p. 407-409.

136 Alexandru Vitencu, *Vechi documente moldovenești*, în “*Anuarul Școlii reale sup. ortodoxe*” din Cernăuți pe anul 1923-1924, p. 31.

137 Gh. Ghibănescu, *Surte și izvoade (Documente slavo-române)*, X, Iași, 1915, p. 47-49.

138 *Ibidem*.

139 *Ibidem*; Condica, II, p. 596-598.

140 Teodor Codrescu, *op. cit.*, IV, p. 321-322 și IX, p. 155-160; *IN*, fasc. VII, 1928, P. 153-155; *C.D.M.*, V, p. 471; 140 - Gh. Ghibănescu, *op. cit.*, X, p. 47-49.

141 Gh. Ghibănescu, *op. cit.*, p. 47-49.

142 Idem, *Sama Vistieriei Moldovei din 1763 (Iunie- Decembrie)*, în *IN*, fasc. V, 1925, p. 70-121.

143 Idem, *Surte și izvoade*, X, p. 46,47-49; *Sama Visteriei Moldovei din 1763*, în *loc. cit.*, p. 78, 87.

144 Idem, *Sama Visteriei Moldovei din 1763*, în *loc. cit.*, p. 78, 87.

145 Melchisedek, *Chronica Hușilor și a Episcopiei cu asemenea numire dupe documentele Episcopiei și alte monumente*, București, 1869, p. 78; Gh. Ghibănescu, *Sama Visteriei Moldovei din 1763*, în *loc. cit.*, p. 78, 90.

146 Gh. Ghibănescu, *op. cit.*, p. 78, 90.

147 *Ibidem*, p. 87-88.

148 *IN*, fasc. I, 1921, p. 134.

149 Pseudo-Enache Kogălniceanu, *op. cit.*, p. 50.

Conchizând, în Moldova epocii fanariote au coexistat, în ceea ce privește modul de impunere și percepere a dărilor, elemente vechi (dări numeroase, cîsla etc.) și elemente noi (desființarea numeroaselor dări și introducerea “sferturilor” – plata în patru termene anuale, desființarea temporară a cîslei etc. Inovațiile unor domni erau deseori anulate de succesori sau chiar de către ei înșiși. De exemplu, “hârțile” și “pecetluiturile”, menite a-i ușura pe locuitori printr-o evidență precisă și o mai echitabilă distribuie a sarcinilor fiscale, au ajuns să se transforme în noi impozite. Un exemplu elocvent privind instabilitatea unei epoci. Această situație s-a menținut până la Regulamentul Organic, când principiile și metodele moderne s-au impus și în domeniul fiscal.

Modifications dans la manière d'imposer et de percevoir les impôts en Moldavie à l'époque Phanariote

Résumé

À l'époque Phanariote, les princes régnants, préoccupés de répondre au régime aggravant des obligations envers la Porte, ont témoigné de l'entérin pour la source des revenus qui était, par excellence, la population du pays, predominant rurale. Pour assurer un régime de stabilité fiscale, les princes Phanariotes se sont orientés – en ce qui concerne la manière d'imposer ou de percevoir les impôts selon les principes de la **rupta** (c'est-à-dire entente préalable avec la Trésorerie) établie par Antioh Cantemir en 1700. Par cette mesure fiscale, les nombreux impôts étaient réunis en quatre quarts. C'était aussi les contribuables que la règle qui en étaient avantagés. Le système a été mis au point par Constantin Mavrocordat pendant sa seconde règne (1741-1743). Il a tenu une évidence rigoureuse des contribuables, essayant, en même temps, de supprimer les responsabilités collectives de village, c'est-à-dire la **cisla**. Ce fait a représenté une vraie innovations dans l'organisation fiscale de la Moldavie. Malheureusement, on n'a pas pu respecté le programme fiscal de Constantin Mavrocordat à cause de la pression fiscale ottomane et des situations exceptionnelles. Quelques princes qui ont succédé au trôn après Constantin Mavrocordat, parmi lesquels on y mentionne Matei Ghica (1753-1756), Grégoire Ghica le III-ème (1764-1767; 1774-1777), Constantin Moruzzi (1777-1782), Alexandre Moruzzi (1792, 1802-1806) ont essayé d'améliorer la situations exceptionnelles – que ces mesures ont eu des effets modiques.

On recueillait les impôts soit directement par la règle elle-même, grâce à son appareil fiscal, soit par les grands boyards qui, à leur tour, les

sousaffermaient à des boïards inférieurs en rang. On faisait les affermage par contrées, fait qui représentait un avantage évident pour la règne, qui était, de cette manière exemptée des dépenses qu'aurait exigées la perception d'impôts dans sa propre "regie". On affermait surtout les impôts fluctuants: **desetina** (impôt pour les ruches et pour les porcs), **gorștina** (impôt pour les porcs et pour les moutons), **cunița** (impôt pour les grands animaux), **ușurul** (impôt pour les céréals), **alâmul** (impôt pour les animaux), **pogonăritul** (impôt pour le terrain cultivé), les salines, les douanes etc.

En général, on peut conclure qu'à l'époque Phanariote la manière d'imposer et de percevoir les impôts mettait en évidence, peut-être mieux qu'à certains la couture du mieux avec du neuf. La coexistence des éléments vieillis (les nombreux impôts, la responsabilité collective) et des éléments nouveaux (l'introductions de la possibilité d'acquitter les impôts en quatre termes, ce qu'on a appelé les "quarts", le renoncement temporaire à la responsabilité collective etc.) s'est maintenue en Moldavie jusqu'au Reglement Organique.